

CUPRINS

Cuvânt-înainte	7
I. Știința dreptului	9
1. Cunoașterea dreptului	9
2. Despre calitatea de știință a dreptului, sau altfel spus, folosind o terminologie de proveniență franceză, „Despre științificitatea dreptului”	11
3. Trăsături definitorii ale științei dreptului	14
4. Elemente componente ale sistemului științelor juridice	22
5. Ar trebui reînnoit interesul pentru teoria generală a statului ?	32
II. Norma juridică	40
1. Conceptul de normă juridică și trăsăturile acesteia	40
2. Structura normei juridice	45
3. Clasificarea normelor juridice	52
4. Validitatea normei juridice	56
5. Raportul dintre norma juridică și principiile generale ale dreptului	66
III. Pluralitatea normativismului social. Relația sistemului dreptului cu celelalte sisteme normative. Pluralismul juridic	74
1. Pluralitatea normativismului social	74
2. Pluralismul juridic	98
IV. Sistemul dreptului	111
1. Conceptul de sistem	111
2. Sistemul juridic	112
3. Dreptul intern și dreptul internațional	117
V. Izvoarele dreptului	121
1. Scurte considerații introductive	122
2. Noțiunea de „surse ale dreptului”; surse formale și surse reale	123
3. Noțiunea de izvor formal de drept	139
4. Varietatea teoriilor privind izvoarele dreptului	143
5. Categoriile izvoarelor formale ale dreptului intern	143
6. Izvoarele formale ale dreptului internațional	163
7. Raporturile dintre diferitele izvoare ale dreptului	168
8. Criza izvoarelor dreptului	183
9. Concluzii	192
VI. Raportul juridic	199
1. Introducere	199
2. Caracteristicile raportului juridic	199
3. Subiectele raportului juridic	204

4. Drepturile și obligațiile participanților la raportul juridic – componente ale conținutului raportului juridic	206
5. Obiectul raportului juridic	211
6. Faptul juridic	212
VII. Aplicarea dreptului în timp, spațiu și asupra persoanelor	216
1. Aplicarea normelor juridice în timp	216
2. Aplicarea normelor juridice în spațiu	224
3. Aplicarea normei juridice asupra persoanelor/destinatariilor	226
VIII. Interpretarea în drept.....	248
1. Interpretarea - definiții.....	248
2. Factori sociali și ideologici ai teoriei interpretării	257
3. Rolul finalității interpretării în analiza conceptuală	261
4. Interpretarea și necesitatea ei în drept	271
5. Metode de interpretare în drept	274
6. Principiile și instrumentele interpretării	311
7. Limitele și rezultatele interpretării	319
IX. Fundamentul răspunderii juridice	329
1. Partea I*	329
2. Partea a II-a.....	333

I. Știința dreptului

Cuprins

1. Cunoașterea dreptului
2. Despre calitatea de știință a dreptului, sau altfel spus, folosind o terminologie de proveniență franceză, „Despre scientificitatea dreptului”
3. Trăsături definitorii ale științei dreptului
  - 1.1. Introducere
  - 1.2. Știința juridică, știință normativă
  - 1.3. Știința juridică, știință socială sau socio-umanistă
  - 1.4. Funcțiile științei juridice
  - 1.5. Știința juridică și interdisciplinaritatea
4. Elemente componente ale sistemului științelor juridice
5. Ar trebui reînnoit interesul pentru teoria generală a statului ?

1. Cunoașterea dreptului

Cu privire la condiția științifică a cunoașterii dreptului s-a apreciat¹ - dintr-o perspectivă mai largă, că „în câmpul juridicității, ca și în alte articulații ale vieții sociale, cunoașterea nu e o descripție neutrală, ci investigare bazată (și) pe evaluare și implicare”. În legătură cu interpretarea în drept, s-a subliniat că, în ceea ce privește cunoașterea fenomenului juridic, aceasta antrenează direcția filosofică, precum și cea științifică propriu-zisă. Aducerea în discuție și interpretarea celor două componente a fost considerată motivată, atât timp cât, în planul amintit supraviețuiesc reduționisme și fetișizări.

Totodată, criticându-se interpretarea pozitivistă care dă drept de cetate în știință numai enunțurilor constatative, s-a atras atenția că, a fost acceptat faptul că, orice fenomen social este, inevitabil un mod de obiectivare a prezenței umane, ceea ce face din om, actorul acțiunii și, în același timp, subiectul cunoașterii sociale.

Într-un prestigios dicționar de teoria și sociologia dreptului² sunt menționate patru arhetipuri de epistemologie juridică, care este teoria cunoașterii dreptului și anume: 1. Cunoașterea juridică a normelor, caracterizată prin concepția potrivit căreia, cunoașterea dreptului constă în informații despre ceea ce a stabilit autoritatea legislativă. Privită astfel, cunoașterea dreptului se dobândește prin intervenția unui act de voință al legiuitorului și înregistrarea a ceea ce a produs, sub forma „normei” (ordinului, comandamentului). Raționamentul juridic, ca atare, este incapabil de a produce cunoaștere juridică; 2. Cunoașterea juridică, provenind din rafinarea conceptelor. Potrivit acestui arhetip, este posibil a ajunge la cunoașterea dreptului, urmând procedurile formale care constau în extragerea implicațiilor necesare, din conceptele puse la dispoziție de materialele juridice

---

¹ Ioan Humă, *Cunoaștere și interpretare în drept. Accente axiologice*, Editura Academiei Române, București, 2006, p. 9, 12.

² A se vedea pe larg, termenul ”Science du droit” în *Dictionnaire encyclopédique de théorie et sociologie du droit*, 2 édition entièrement refondue, corrigée et augmentée, sous la direction de André-Jean Arnaud, J.A. Carty, M. Chiba, J. Comaille, A. Devillé, J. Wroblewski, E. Landowski, F. Ost, Y. F. Perrin, M. van de Kerchove, L.G.D.J., 1993.

care, sunt suficient de bogate, conțin noțiuni abstracte, a căror sferă de aplicare depășește ansamblul de norme particulare. În mod ideal, astfel de concepte se vor preta, la rândul lor, unei rafinări în concepte mai abstracte, iar sistemul conceptual va produce soluții juridice pentru orice situație nouă; [3]. Cunoașterea juridică, fundamentată pe adevărul moral, arhetip în concordanță cu care, cunoașterea dreptului este în mod sistematic legată de concluziile raționamentului practic referitor la ceea ce este, din punct de vedere moral; [4]. În sfârșit, al patrulea arhetip implică o cunoaștere juridică, redusă la informații de ordin psiho-sociologic despre responsabilii activității juridice. Potrivit acestei optici, cunoașterea juridică abstractă este numai o himeră, iar cunoașterea juridică reală constă în informații de ordin comportamental și psihologic asupra proceselor juridice, în special referitoare la judecători și alți operatori ai dreptului, acest gen de cunoaștere fiind preferat de reprezentanții școlii dreptului liber și ai realismului juridic american.

În ceea ce ne privește, apreciem că, primul arhetip s-a dovedit, de mult timp, cel insuficient, că, fără a nega importanța conceptualismului juridic, - aceasta nu trebuie supraestimată, fapt de altfel rezultând din căderea în dizgrație, în Germania, a științei juridice a conceptelor și afirmarea unui gen deosebit de știință juridică, cel al științei juridice a intereselor. Înclinăm spre o cunoaștere juridică, fundamentată pe adevărul moral, care, se pare că, prezintă un dublu avantaj: cel al concordanței cu raționalizarea definitorie a dreptului și cel al concordanței cu funcția morală pe care știința juridică este chemată să o îndeplinească.

Într-o utilă apreciere³, se consideră a fi trăsături distinctive ale cunoașterii științifice – opusă cunoașterii vulgare, naive sau empirice -: raționalitatea, caracterul critic și fundamentarea iar aceeași cunoaștere științifică este caracterizată ca o cunoaștere de ansamblu, completă, ordonată, opusă cunoașterii simple, cazuistice și enciclopedice.

Pornindu-se de la premisa că, normele juridice sunt, trebuie să fie nu numai comandamente, ci și cunoștințe, s-a insistat asupra ideii că, doar din cunoașterea juridică a societății poate să rezulte o normare conștientă, căci dreptul nu trebuie să fie o reacție inconștientă în fața realității, ci o cunoaștere modelatoare a lucrurilor, prin intermediul normelor⁴.

Din partea dedicată cunoașterii dreptului nu poate, credem, lipsi relația dintre cunoașterea socială și cunoașterea juridică, aspect aprofundat de profesorul Ion Craiovan⁵ care, atrage atenția asupra faptului că, identitatea, specificitatea și complexitatea fenomenului juridic nu pot fi explorate, în planul cunoașterii, numai ca expresii ale normativității sociale care să impună, în mod mecanic, anumite rezultate ale cunoașterii socialului. Fără a exclude acest plan, trebuie reținută, în același timp, o mișcare proprie în cunoașterea juridică ce se dezvoltă dinspre juridicitate și care desigur, interacționează și interferează cu celelalte zone ale cunoașterii socialului. Printre factorii care „provoacă” demersurile specifice epistemologiei juridice sunt menționați relația societate-juridicitate, cunoaștere comună – cunoaștere științifică, relația dintre cunoașterea științifică și cunoașterea socială, în condițiile în care dreptul este expresia normativă a puterii de stat.

Din analiza aspectului cunoașterii dreptului nu poate fi absentă o mențiune specială și anume, aceea că, fondatorul epistemologiei juridice, Christian Atias îl consideră precursor

---

³ Romul Petru Vonica, *Introducere generală în drept*, Editura Lumina Lex, București, 2000, p. 10.

⁴ Dan-Claudiu Dănișor, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, Editura C.H.Beck, București, 2006, p. 3.

⁵ Ion Craiovan, *Tratat de teoria generală a dreptului*, Editura Universul Juridic, București, 2007, pp. 226-227.

al epistemologiei juridice pe Mircea Djuvara, personalitate științifică și universitară marcantă a României interbelice, citând lucrarea sa „Le fondement du phénomène juridique. Quelques réflexions sur les principes logiques de la connaissance juridique”, publicată la Paris în cunoscuta editură Sirey, în 1913, pe care o situează printre primele eseuri de epistemologie juridică.

Evoluția post-modernă a științei dreptului⁶ - apreciază profesorul francez André Jean Arnaud – se caracterizează printr-o accentuată tentă civică, prin îmbinarea preocupărilor legate de gândire, teoretizare și speculație, cu orientarea spre acțiune, cunoașterea fiind concepută din perspectiva interacțiunii între obiectul cunoașterii și subiectul cunoscător.

2. Despre calitatea de știință a dreptului, sau altfel spus, folosind o terminologie de proveniență franceză, „Despre scientificitatea dreptului”

După ce formulează întrebarea, pe care o califică drept clasică, „Dreptul este o știință sau o artă?”, Profesorul François Terré⁷ consideră că, poate nu este necesar să fie formulată în termenii alternativei, căci dreptul este probabil, în același timp, o artă și o știință, totul depinzând de sensul care se atribuie cuvintelor. Continuându-și ideea, arată că, potrivit definiției curente, arta este un ansamblu de procedee tehnice, inventate de om, în vederea obținerii unui rezultat care îi place sau nu, care îi pare util.

În acest sens, se poate afirma că, dreptul este o artă a elaborării normelor, la care se adaugă o artă de aplicare și interpretare a legilor de către judecători, de către practicienii dreptului, în general, dacă nu și a acelor care folosesc dreptul. Ajunge la concluzia că, toate acestea nu exclud, totuși, includerea dreptului în categoria științelor, deși dacă, nu ar trebui să recunoaștem apartenența la știință, decât a fenomenelor ale căror cauze și repetări ar depinde de determinism, nu am putea trata dreptul ca știință, ținând seama de caracteristicile fenomenului juridic, fenomen ireversibil, nedeterminat, adesea unic, arbitrar. Dacă dimpotrivă, înțelegem prin știință un ansamblu de cunoștințe raționale și coordonate, se impune răspunsul opus, dat fiind că, natura științifică a dreptului se manifestă în trei etape: cunoașterea juridică, aplicarea dreptului și interpretarea dreptului.

Dintr-o examinare chiar succintă a calității dreptului de știință sau tehnică nu ar putea lipsi referirea la contribuția celebrului profesor francez François Geny. În cunoscuta sa lucrare consacrată științei și tehnicii în dreptul privat pozitiv⁸, pornind de la conceptele „dat” și „construit” în drept, caracterizează tehnica juridică drept o creație artificială, rezultat al voinței oamenilor, care caută să transpună „dat-ul” în formă juridică adică să-l construiască, să alcătuiască norme juridice, „construit-ul” reprezentând, prin urmare, un rezultat al voinței oamenilor, o creație artificială a lor⁹.

Cu amplă referire la aportul lui François Geny, în literatura relativ recentă de specialitate din România¹⁰ despre tehnica juridică s-a subliniat că, are ca obiect fundamental realizabilitatea formală sau aplicarea dreptului, realizabilitatea constituind o cerință a justiției și rațiunii și implicând asigurarea simplității sau a economiei de

---

⁶ André Jean Arnaud, *Some challenges to the law through modern thought*, în vol. „17th IVR World Congress, Bologna, 16-21 June, 1995, vol. II, p. 30.

⁷ François Terré, *Introduction générale au droit*, 6e édition, Dalloz, 2003, pp. 317-318.

⁸ François Geny, *Science et technique en droit privé positif*, Tome IV, Recueil Sirey, Paris, 1922, p. 20.

⁹ *Apud*, Mihai Grigore, *Tehnica normativă*, Editura C.H. Beck, București, 2009, p. 10.

¹⁰ Mihai Grigore, *op.cit.*, p. 11.

mijloace a textelor legislative, a logicii și a coerenței raționale a procedeeleor juridice, a securității rezultatelor urmărite de om în acțiunile sale și a stabilității situațiilor create, precum și a previzibilității efectelor scontate, aceste cerințe ale unei tehnici juridice adecvate, trebuind să se completeze cu exigențele morale, în primul rând, cu cele privitoare la uniformitatea aplicării dreptului.

Profesorul Mircea Duțu¹¹ atrage atenția că, una dintre marile schimbări în abordarea dreptului o reprezintă abandonarea progresivă a identificării sale cu o gramatică autosuficientă pentru un discurs fluid, spre a ajunge a se înțelege că înainte de a fi o tehnică este un limbaj pe care societatea îl ține asupra ei însăși. Și pentru a fi perceput în toate armoniile sale, acest discurs presupune convergența abordărilor prin mobilizarea altor cunoașteri, decât cea juridică asupra unei lumi interdisciplinare și polifonice.

În legătură cu răspunsul la întrebările „Dacă există, în mod efectiv, o teorie a dreptului, științifică, în mod obiectiv?” și „Care este criteriul după care, i se poate recunoaște această calitate?” evocăm un studiu care, publicat la sfârșitul secolului trecut, mai prezintă și în prezent, interes¹². Finalitatea declarată a cercetării efectuată este aceea de a demonstra că, deși doctrina dominantă concepe teoria dreptului, ca o teorie științifică, obiectivă, neutră, rece, pură, din punct de vedere epistemologic, o astfel de teorie nu poate exista în domeniul juridic și că, o teorie poate fi perfect științifică, fără să aibă pretenția obiectivității sau a neutralității.

În lucrare, se exprimă o opinie opusă școlii neopozitiviste, subliniindu-se că, o teorie nu este o sosire, ci, o posibilitate de pornire și se reproșează empirismului că, a cultivat ideea că, deoarece lumea dreptului trebuie să fie transparentă spiritului, noțiunile utilizate în domeniul juridicului trebuie să fie clare, precise, susceptibile de examinare empirică și că, numai astfel să poată constitui obiectul unei cunoașteri științifice.

În replică, se atrage atenția că, într-o astfel de optică, noțiuni ca, de exemplu, demnitatea umană, buna credință, echitatea ar fi lipsite de sens. Este criticată și reclamarea de către școala pozitivistă a certitudinii juridice, implicând practicarea, în drept a unei logici riguroase, opacă față de alte discipline.

Se ajunge la concluzia că, recunoașterea limitelor noastre nu poate conduce, decât la o singură certitudine, aceea că, știința dreptului nu este o știință empirică, ci o știință de interpretare: hermeneutică, exigența obiectivității științifice obligând teoreticienii dreptului la recunoașterea că, orice enunț științific rămâne pentru totdeauna, un dat, cu titlu de încercare și că, nici o teorie nu poate pretinde că nu se ocupă decât de propoziții absolut adevărate, al căror adevăr este demonstrat empiric.

De reținut că, preocuparea de a da un răspuns satisfăcător la întrebarea dacă dreptul este știință sau artă, s-a manifestat demult, în România, în spiritul adagiului latin „Ars sine scientia nihil est”.

Este concludent, de exemplu, faptul că în perioada postbelică timpurie (1946) Mircea Manolescu a publicat monografia „Știința dreptului și artele juridice”, republicată în 1992, la București, în editura „Continent XXI. În ceea ce privește varianta „Dreptul știință sau artă?” este evident faptul că, știința juridică orientează, luminează arta practicianului, că cea

---

¹¹ Mircea Duțu, *Dreptul ca tehnică complexă și știință socio-politică. De la "constantele" la multidimensionalitatea dreptului. O necesară reconsiderare*, în Studii și Cercetări Juridice, nr. 2/2013, p. 165.

¹² A se vedea Wagdi Sabete, *La théorie du droit et le problème de la scientificité*, în Archiv für Rechts und Sozial philosophie, vol. 85/1999, în special, pp. 96, 98, 101, 106, 111.

dintâi nu este doar o știință despre norme, o descriere din exterior, a unui sistem juridic exterior ci, o cunoaștere a dreptului care, reprezintă o parte integrantă a sa¹³.

Desigur, răspunsul la întrebarea dacă, dreptul este o știință sau numai o artă implică complexitate, nuanțare.

O astfel de nuanțare provenind din secolul trecut dar care își menține valoarea, este următoarea: dreptul, ca sistem normativ, poate fi cunoscut și studiat și, din acest punct de vedere, putem vorbi despre știința dreptului. Dar, înainte de toate, dreptul, ca sistem normativ, trebuie transpus în practică și, din acest punct diferit de vedere, trebuie să intervină, ca artă și ca tehnică ce constă în știința practică a acelor care, sunt chemați să elaboreze legile, adică practica judecătorească și administrativă¹⁴.

Christian Atias¹⁵ fondator al epistemologiei juridice, susține cu tărie, existența unei științe a dreptului, distinctă de activitatea de aplicare a dreptului și îndeplinind o funcție, în același timp, prospectivă și critică. Afirma că, deși prevalează ideea că, știința juridică aplicativă ar avea o mai mare importanță socială, comparativ cu activitatea de cunoaștere și cu cercetarea juridică fundamentală – socotite aproape neglijabile -, totuși, știința fundamentală are o însemnătate primordială, deoarece, în afara interesului intelectual pe care îl stârnește prin efortul de explicare și justificare, are și o utilitate practică. În sprijinul aceleiași evaluări, arată că, primordialitatea științei juridice fundamentale, rezultă pe de o parte, din contribuția la îmbunătățirea previziunii deciziilor juridice, iar pe de altă parte, la ușurarea îndatoririlor științei aplicative, la alegerea soluțiilor legislative și judiciare adecvate, putând chiar provoca anumite rezultate.

Fondatorul filosofiei analitice a dreptului, H.L.A. Hart respingea ideea caracterului pur speculativ al științei dreptului, insistând ca aceasta să ghideze practica¹⁶.

Una dintre cauzele care au determinat tardiva și dificila atestare a dreptului, ca știință, a fost absența caracterului universal, consecință a specificului obiectului de studiu, a faptului că „Sistemele juridice sunt foarte variate, fiecare aparținând unei anumite țări, fiind circumscrise unui anumit cadru teritorial”.

Ca principal contraargument, adus în sprijinul recunoașterii științificității dreptului a fost acela al existenței unui fond comun al tuturor sistemelor juridice, existență care face ca, formele de exprimare națională a științei dreptului să se afle într-o incontestabilă legătură, precum și faptul că, diferențele între sistemele juridice naționale sunt superficiale și că, instituțiile juridice ale acestor sisteme converg. De aici, consecință că, dreptul poate fi considerat ca știință, ca limbaj fundamental, utilizat de toți oamenii¹⁷.

Profesorul Mircea Duțu¹⁸ atrage atenția asupra faptului că, cele două ipostaze complementare, corelative și interdependente de manifestare a sa – de știință și tehnică - și „cheia” configurării lor au fost și rămân problema fundamentală a analizei științifice și a evaluării praxiologice a dreptului. Subliniază că, de-a lungul timpului, s-au exagerat sau negat una dintre aceste dimensiuni ale fenomenului, arareori găsindu-se echilibrul necesar în aprecierea consistenței și raportului dintre ele. În realitate, fațete ale aceluiași fenomen,

---

¹³ În acest sens, Dan Claudiu Dănișor, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, *op. cit.*, p. 4.

¹⁴ Pierre Pescatore, *Introduction à la science du droit*, Office des imprimés de l'Etat, 1960, p. 7.

¹⁵ Christian Atias, *Epistémologie juridique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985, p. 18.

¹⁶ H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, Oxford, 1961, prefață.

¹⁷ François Rigaux, *Introduction à la science du droit*, Editions Vie Ouvrière, Bruxelles, 1974, p. 8.

¹⁸ Mircea Duțu, *op. cit.*, p. 172.